

بررسی سبک ادبی امام خمینی (ره) در بیان حقایق عرفانی با استناد به آیات قرآن کریم و تبیین آن بر آثار هنری معاصر ایران

چکیده

امام خمینی (ره) به عنوان رهبر انقلاب اسلامی ایران و یکی از اندیشمندان معاصر دارای آثار ادبی نیز بودند. یکی از محورهای مهم در آثار ادبی وی تشریح و اثبات حقایق مطروحه در موضوعات علم عرفان اسلامی است. با توجه به اینکه عرفان اسلامی در جامعه معاصر و هنر این دوره نیز نقش پررنگی داشته است، پژوهش حاضر به بررسی سبک‌شناسی آثار ادبی امام (ره) و مؤلفه‌های عرفان اسلامی در اندیشه‌های وی می‌پردازد. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر در آمده است. در این بررسی مشخص شده است که سبک ادبی به کار گرفته شده توسط ایشان سبکی استدلالی و فلسفی است و روش نتیجه‌گیری از مباحث مطروحه بر پایه اصول علم منطق پایه‌گذاری شده است؛ یعنی آنکه از علم منطق به مثابه روش و ابزار پژوهشی موضوع و نتیجه‌گیری عقلانی از گزاره‌های مقدماتی بحث استفاده شده است و کشفیات هر قسمت بحث، مقدمه مباحث بعدی شده است؛ در نهایت، نتایج مستحکمی بر پایه بنیان‌های عقلی ممزوج با آموزه‌های دینی و قرآنی به دست آورده است. همچنین روش ادبی مذکور با سبک ادبیات عرفانی سایر عارفان اسلامی نیز مقایسه شده است و آنجا که میسر بوده جهت قوام مباحث مطروحه، آراء و نتایج حاصله با روش و سبک آیات قرآنی نیز مطابقت داده شده است. این تفکر عرفانی در آثار هنری معاصر نیز به عنوان یک مضمون، مشهود است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی سبک ادبی متون عرفانی امام خمینی پیرامون تشریح و اثبات حقایق مطروحه در موضوعات علم عرفان اسلامی.
۲. تبیین تأثیر عرفان اسلامی بر آثار هنری معاصر ایران.

سؤالات پژوهش:

۱. بررسی سبک ادبی امام خمینی (ره) در متون عرفانی و استناد به آیات قرآنی.
۲. بررسی جایگاه مضامین عرفانی در آثار هنری معاصر.

کلیدواژه‌ها: سبک ادبی، عرفان اسلامی، روش استدلالی، علم منطق.

مقدمه

ادبیات در مفهوم عام و کلاسیک آن به آثار مکتوب و با ارزش باقی مانده از سخنوران، نویسندگان، شعرا و حکمای هر ملتی اطلاق می‌شود و ادبیات عرفانی آن دسته از آثار ادبی است که در حوزه عرفان و تصوف، حجم بسیار عظیمی از آثار ادبی فارسی و عربی با محتوای تفسیر و تأویل قرآن، حکمت و منطق و فلسفه، عقاید و اصطلاحات عارفان و اهل تصوف، سرگذشت مشایخ و عرفا قرون متمادی و بیان مبانی سیر و سلوک و مکاشفات قلبی و شور و شغف عاشقانه نسبت به حق سبحانه و تعالی را در قالب آثار منظوم و منثور ادبی دربر می‌گیرد.

بخشی اعظم ادبیات عرفانی به زبان شعر و بخش دیگری نیز در غالب متون نثر ادبی در دسترس قرار گرفته است. شعر عرفانی اشعاری است که شاعران عارفی از جمله: سنایی، عطار، مولوی و حافظ برای بیان معانی عرفانی با زبان و ادبیاتی رمزآلود و در قالب‌های شعری ارائه کرده‌اند. کتاب اللمع فی التصوف نوشته ابونصر سراج (متوفی ۳۷۸ ق) و کتاب قوت‌القلوب نوشته ابوطالب مکی (متوفی ۳۸۶ ق) به عربی و رساله قشیریّه تألیف امام ابوالقاسم قشیری (متوفی ۴۶۵ ق) و کتاب کشف‌المحجوب تألیف ابوالحسن علی بن عثمان هجویری (متوفی ۴۵۰ ق) و متون عرفانی شیخ اکبر محی‌الدین ابن عربی و القیصری و امثالهم جزو گنجینه متون ادبیات منثور عرفان اسلامی می‌باشند.

فرق اساسی بین متون شعری و متون نثر عرفانی در این است که متون شعری غالباً مفاهیمی پر رمز و راز هستند که خواننده آن‌ها را با گوش دل فهم می‌کند. اصولاً در عرفان اسلامی شعر و دل به همدیگر وابسته‌اند؛ درواقع، شعر زبان دلی است که به شهود رسیده است و حقایق مکشوفه را با شعر بیان می‌کند. عارف می‌تواند در هر بیت و یا هر مصرع از شعر عرفانی خود دنیایی از موضوعات را به صورت معجزه‌آسایی بیان کند و با اشاره‌ای ادبی دنیایی از مباحث و وقایع و اسراری که در صدها کتاب هم نگنجد با خود به نمایش بگذارد. همچنین اشعار عارفانه معمولاً به تجارب و مشاهدات قلبی و تجارب شخصی عارف می‌پردازد و در حقیقت مفاهیم ادبی آن‌ها نتیجه سیر و سلوک و مشاهدات عرفانی گوینده می‌باشد؛ درحالی‌که روش ادبی اکثر متون منثور عرفانی محل استدلال و فلسفه و منطق عرفانی است که در آن‌ها با استفاده از براهین عقلی به تبیین موضوعات و استحکام دلایل و روشن کردن دید عقلی و اثبات مفاهیم علمی عرفان اسلامی پرداخته شده است.

کتاب‌های عرفانی سید روح‌الله الموسوی الخمینی همچون مصباح‌الهدایه الی الخلافه و الولایه، شرح دعای سحر، سرالصلوة، شرح چهل حدیث و ... جزو کتاب‌های منثور ادبیات عرفانی طبقه‌بندی می‌شوند که در آن‌ها به بحث پیرامون مفاهیم عرفانی پرداخته شده است. موضوع پژوهش این مقاله شناسایی روش و سبک ادبی متون عرفانی سید روح‌الله الموسوی الخمینی می‌باشد و جهت بررسی دقیق‌تر بر سه جلوه از جلوه‌های عرفانی پیامبر اکرم (ص) تمرکز شده است. روش پژوهش نیز بر پایه بررسی ادبیات به کار گرفته شده در کتاب‌های ایشان و مقایسه با سبک ادبی کتاب‌های سایر عارفان اسلامی و میزان تطابق با سبک آیات قرآنی می‌باشد.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصله از بررسی و تحقیق در کتاب‌های عرفانی امام خمینی و دقت در سبک ادبیات به کارگیری شده در این کتب مشخص کرده است که:

۱. روش ادبی به کار رفته در متون عرفانی امام خمینی سراسر بر مبنای استفاده از براهین عقلی و استدلالی و روش‌های علوم منطق و فلسفه و اصول اسلامی است. خصوصیت بارز ادبیات عرفانی امام خمینی استحکام براهین عقلی و انطباق کامل آن‌ها با شریعت اسلامی است.

۲. متون عرفانی امام خمینی بر مباحث اساسی عرفان نظری همچون وجود غیبی حق سبحان و اسماء و صفات الهی و چگونگی صدور کثرت‌های عالم و آفرینش مخلوقات و سپس چگونگی رجعت این کثرت‌ها به مبدأ اولیه با استفاده از براهین عقلی پایه‌گذاری شده است و به حواشی عرفان عملی که معمولاً از آن به تصوف تعبیر می‌شود، توجهی نشده است. امام خمینی عرفان عملی را در اجرای صحیح و کامل و بلاانقطاع احکام شریعت اسلامی دانسته و هر اطوار ابداعی منافی شریعت را محکوم و مطرود و از تصرفات شیطان می‌داند.

۳. در روش ادبی امام خمینی، هنگامی که همه اجزاء مختلف مباحث مطروحه را در یک پیکره واحد جمع آوری و به صورت یک پارچه به آن نگریسته شود به معجزه ادبی و استدلالی آن حکیم برجسته پی‌می‌بریم که در صورت کلی حقیقت ذاتی پیامبر مکرم اسلام حضرت محمد مصطفی (ص) تجلی یافته و همه براهین عنوان شده به پیامبر اکرم (ص) منتهی می‌گردد؛ به نحوی که با قاطعیت می‌توان ادبیات عرفانی امام خمینی را ادبیات عرفانی محمدی (ص) نامید.

فهرست منابع و مآخذ:

قرآن مجید.

ابن عربی، محیی‌الدین محمد. (۱۳۸۸). مجموعه رسائل عرفانی، تصحیح ابراهیم مهدی، ترجمه: محمد مهدی فولادوندف تهران: جامی.

..... (۱۳۹۱). فصوص‌الحکم، پیش‌گفتار از رالف استین، متن عربی از ابوالعلاء عقیفی، ترجمه: حسین مریدی، تهران: جامی.

ابراهیمی دینانی، غلامحسین. (۱۳۹۲). اسماء و صفات حق. چاپ پنجم، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وابسته به اوقاف و امور خیریه.

القیصری، داود بن محمود. (۱۳۸۱). رسائل قیصری، تعلیق و تصحیح و مقدمه سید جلال‌الدین آشتیانی، چاپ دوم، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

امام خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۷۲). مصباح‌الهدایه الی الخلافه و الولایه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

..... (۱۳۸۶). شرح دعای سحر، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

..... (۱۳۸۹). آداب‌الصلوه (آداب نماز)، چاپ بیست و دوم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

..... (۱۳۹۳). شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)، چاپ پنجاه و هفتم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

ترمذی، ابوعیسی محمد. (۱۳۸۳). شمائل النبی صلی الله علیه و آله. ترجمه و استخراج: احادیث و حواشی از محمود مهدوی دامغانی، چاپ دوم، تهران: نشر نی.

جامی، عبدالرحمن. (۱۳۷۰). نقدالنصوص فی شرح نقش الفصوص. با مقدمه و تصحیح و تعلیقات ویلیام چتیک. تهران: نشر مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۰). تفسیر موضوعی قرآن کریم، سیره رسول اکرم (ص) در قرآن. ج ۸، تنظیم و نگارش حسین شفیعی، چاپ هشتم، قم: اسراء.

حائری یزدی، مهدی. (۱۳۸۴). علم کلی، مقدمه مصطفی محقق داماد، چاپ پنجم، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

حسن زاده آملی، حسن. (۱۳۸۲). دو رساله مثل و مثال، چاپ اول، قم: طوبی.

سنایی، مجدودبن آدم. (۱۳۸۷). حدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه. تصحیح و تحشیه مدرس رضوی، چاپ هفتم، تهران: دانشگاه تهران.

قنبرزاده محمدی، زهره؛ بختیار، مریم و پژوهنده، جاسم. (۱۴۰۱). «بررسی مقام عشق و هنر از منظر عرفانی امام خمینی (ره)». نشریه مطالعات هنر اسلامی، دوره ۱۹، شماره ۴۸، ۱۲-۳۳.

قونوی، صدرالدین محمد. (۱۳۸۸). فکوک، ترجمه و تصحیح محمدخواجهی، چاپ سوم، تهران: مولی.

کاشانی، عزالدین محمود. (۱۳۶۷). مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه. به تصحیح جلال الدین همایی، چاپ سوم، تهران: هما.

لاهیجی، شمس الدین محمد. (۱۳۷۱). مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا برزگر خالقی و عفت کرباسی، تهران: زوار.

ملکی تبریزی، میرزا جواد آقا. (۱۳۹۲). المراقبات. مترجم: احمد بانپور، چاپ سوم، مشهد: استوار.

میهنی، محمدبن منور. (۱۳۸۱). اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید، ج ۱، مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی، چاپ پنجم، تهران: آگاه.

نجم رازی، عبدالله بن محمد. (۱۳۷۳). مرصادالعباد. به اهتمام محمد امین ریاحی، چاپ پنجم، تهران: علمی و فرهنگی.

نسفی، عزیزالدین. (بی تا). مقصد اقصی، تصحیح و مقابله: حامد ربانی، تهران: گنجینه.

واحدی، آرمان. (۱۳۹۹). «ماهیت و هستی هنر، بررسی شهود در خلق اثر هنری در دوره معاصر». معماری شناسی، دوره ۳، شماره ۱۵، ۱-۱۴.